

למאפייני פסיקותיהם של בית הלל ובית שמאי

אסף בראון

א.

ידוע כי הפסיקה של בית הלל הייתה בדרך כלל מקילה יותר מזו של בית שמאי. במחקר התלמוד טוענים שהסיבה ההיסטורית לכך היא שבית שמאי היו נאמנים יותר להלכה הקדומה ואילו בית הלל היו חדשנים יותר. סברה זו אפשרית. אולם, גם אם נקבל אותה הרי שהיא איננה מצביעה על צורת חשיבה מושגית שונה של שתי הסיעות הללו, אלא רק על שוני בעמדות הפוליטיות שלהם.

הרב זיון, בספרו "לאור ההלכה", התקרב יותר למציאת ההבדל התוכני המהותי בין תפיסת ההלכה של בית שמאי לזו של בית הלל. במאמרו "לשיטות בית שמאי ובית הלל", הוא כותב:

"בית שמאי מביטים על הדבר כפי מה שהוא עדיין בכח ובית הלל משקיפים עליו מבחינת יציאתו לפועל...בית שמאי מחמירים ומצריכים לבער את הרע בהחלט, גם את דקות הרע"

משום כך "בית שמאי מרחיבים את הגזירה ובית הלל מצמצמים אותה".

על הבחנה זו, המעורפלת משהו, מנסה הרב זיון להעמיד את "רובי הקולות והחומרות של בית שמאי ובית הלל בגזירות חכמים".

בהמשך לקו זה, ארצה במאמר דלהלן לטעון כי בין בית הלל לבית שמאי הייתה מחלוקת עקרונית בנוגע למטרתם של איסורי התורה. בעוד בית הלל תפסו את איסורי התורה כדברים הפסולים לגבי האדם, בית שמאי סברו שהאיסור חל על הדברים עצמם והאיסור על היהודי מבטא רק אינדיקציה לפסול האובייקטיבי שיש בהם. באופן סכמאטי (במושגים בריסקאיים), בית הלל התייחסו למצוות כאל איסורי גברא, בעוד בית שמאי ראו בהם דין בחפצא.

ב.

כך למשל במחלוקת לגבי שביתת כלים:

"...בית שמאי אומרים אין שורין דיו וסמנים וכרשינין אלא כדי שישורו מבעוד יום ובית הלל מתירין. בית שמאי אומרים אין נותנין אונין של פשתן לתוך התנור אלא כדי שיהבילו מבעוד יום ולא את הצמר ליורה אלא כדי שיקלוט העין ובית הלל מתירין..."

והשתא דאמר רב אושעיא אמר רב אסי: מאן תנא שביתת כלים דאורייתא בית שמאי היא ולא בית הלל..." (שבת יז:)

בית הלל חושבים שאין בעיה שהכלים יעשו מלאכה בשבת, כי הרי סוף-סוף מי שנצטווה על שמירת השבת הוא האדם ולא הכלים. אולם, בית שמאי אסורים אף על הכלים לעשות מלאכה ואין זה משום סייג או גדר אלא "שביתת כלים דאורייתא"! אכן צריך לומר, שבית שמאי סברו שעל האדם נאסר לעשות מלאכה בשבת כיוון שעשיית מלאכה בשבת בעולם היא דבר שלילי. התורה צוותה רק על האדם היהודי לשבות ולא על הגויים, החיות והכלים, משום שעליהם אי אפשר לצוות. סמכותה של התורה כביכול לא חלה עליהם, אבל השאיפה האידיאלית היא שגם הם ישבתו, שכן איסור מלאכה בשבת חל באופן עקרוני על העולם כולו.¹

ג.

בדומה לזה, מצינו גם בברייתא המופיעה במסכת פסחים (המובאת גם במסכת בבא קמא דף קטו): לעניין תרומה טמאה:

"חבית של יין של תרומה שנטמאת, בית שמאי אומרים תשפך חבל², ובית הלל אומרים תעשה זילוף. אמר ר' ישמעאל ב"ר יוסי: אני אכריע - בבית תעשה זילוף, ובשדה תשפך חבל. איכא דאמרי: בישן -תעשה זילוף, ובחדש תשפך חבל. אמרו לו: אין הכרעה שלישיית מכרעת" (כ:)

לפי דברינו, בית שמאי סוברים שיין של תרומה שנטמאת הוא דבר שלילי בעולם. העובדה שלאדם אסור לשתות את התרומה הטמאה, היא רק אינדיקציה לכך שהתרומה היא דבר רע שצריך להשמידו. בית הלל סוברים שאין בעיה עם התרומה הטמאה עצמה, אלא רק עם האדם ששותה אותה. לפיכך, אין בעיה להשתמש ביין זה להנאת האדם כי התורה אסרה רק אכילה והתירה הנאה.³

רבי ישמעאל הבין את המחלוקת רק בדיני הרחקה מעבירה. בית שמאי סוברים שצריך לגזור שהיין יישפך שמא יבוא לשתות ממנו, ובית הלל סוברים שאין טעם לגזירה כזו. משום כך הציע ר' ישמעאל פשרה בין השיטות. ייתכן שמשום כך אמרו לו שאין הכרעה שלישיית מכרעת, שהרי לא הייתה כאן פשרה כלל! לבית שמאי אין טעם להתיר לזלף יין ישן או יין בבית שהרי לעולם אדם מצווה להילחם עם ה"רוע המטאפיזי" שחל על תרומה טמאה. לבית הלל אין טעם לשפוך יין חדש או יין בשדה, שהרי אין שום בעיה עם היין עצמו וההרחקה מן העבירה אינה קשורה כלל לדין!⁴

ד.

ננסה להראות שבצורה זו יש להסביר גם את מחלוקתם בנוגע לחמץ.

שנינו בברייתא:

"בית שמאי אומרים: לא ימכור אדם חמצו לנכרי אלא אם כן יודע בו שילכה קודם פסח, ובית הלל אומרים: כל שעה שמותר לאכול מותר למכור"

(פסחים כא.)

בית שמאי אסורים למכור חמץ לנכרי לפני הפסח אם יש חשש שהחמץ יישאר אצל הנכרי גם בפסח עצמו, כי הרי עם ישראל צווה להילחם עם החמץ בפסח ולנסות להגיע למציאות של עולם ללא חמץ. אם כן, מה הועיל אותו יהודי כאשר מכר את חמצו לגוי? הרי החמץ עצמו, שעליו חל האיסור (לשיטת בית שמאי) – נשאר! בית הלל לעומתם סוברים שהתורה ציוותה את היהודי להישמר דווקא מן החמץ, לא מפני שלא 'כלה' לצוות על הגויים, אלא מפני שמטרתה היא שרק היהודים ישבתו מן החמץ. לעומת זאת, אין לה כל בעיה עם הימצאות החמץ עצמו.

בתוספתא מובאת ברייתא זו בגרסה קצת שונה:

"בראשונה היו אומרים: אין מוכרים חמץ לנכרי ואין נותנין לו במתנה אלא כדי שיאכל עד שלא הגיע שעת ביעור. עד שבא רבי עקיבא ולימד, [שמוכרין ונותנין במתנה], אף בשעת הביעור. א"ר יוסי: אלו דברי בית שמאי, ואלו דברי בית הלל. הכריע רבי עקיבא לסייע דברי בית הלל"

ייתכן שהבחנה של ר' יוסי, לפיה "בראשונה" אלו דברי בית שמאי ודברי ר'ע הם דברי בית הלל, מתבססת על הנחתנו, שבית שמאי סוברים כי התורה מצווה נגד הימצאות החמץ בעולם, בעוד בית הלל סוברים שהציווי הוא דווקא על חמץ ישראל.

יצוין שרש"י אינו מסכים לסברה זו בעניין שביתת כלים ובעניין תרומה טמאה. עם זאת, הוא עצמו תולה בה את שורש מחלוקת בית הלל ובית שמאי בפסח וכותב שבית שמאי סוברים שאסור למכור חמץ לנכרי כיוון ש"מצווה לבערו מן העולם".

מדהים לראות, שגם הגמרא במסכת שבת מקשרת בין הסוגיות, ומיד לאחר הסוגיה שדיברה על שביתת כלים היא מביאה את

² במסכת בבא קמא דף קטו: הגרסא היא "תשפך הכל".

³ לפי דברינו, דברי הגמרא: "ותקלה עצמה תנאי היא", פירושה: השאלה האם בית שמאי סברו שיש לשפוך את היין משום תקלה, או שמא משום שסברו שצריך לאבד את היין הטמא מן המציאות מבלי קשר לתקלה העלולה להיווצר, שאלה זו היא מחלוקת תנאים בין רבי ישמעאל (שסבר שבית שמאי גזרו לשפוך משום תקלה) לבין "האמרו לו". אולם עיין רש"י ד"ה "תקלה עצמה", ד"ה "תשפך חבל", ד"ה "בשדה תשפך חבל".

⁴ עיין רש"י ד"ה "אין הכרעה שלישיית".

הברייתא דלעיל לגבי מכירת חמץ לנכרי (כך שנראה קשה קצת על רש"י שפירש את הסוגיה של שביתת כלים באופן שונה לגמרי ממה שהוא מפרש את הסוגיה הבאה לגבי חמץ של נכרי).

ה.

בהמשך הברייתא משבת דלעיל מופיע חלק נוסף:

"רבי יהודה אומר: כותח הבבלי וכל מיני כותח אסור למכור שלשים יום קודם לפסח"⁵ (יח:)

רש"י במקום מסביר, שרבי יהודה סובר למעשה כבית שמאי אלא שהוא מבאר את שיטתם. נראה לצרף לדבריו של רבי יהודה גם את דבריו בדף כח. שם:

"חמץ בין לפני זמנו בין לאחר זמנו עובר עליו בלאו תוך זמנו עובר עליו בלאו וזכרת דברי רבי יהודה...ר"י חמץ סתמא קאמר, אפילו דנכרי"

כלומר, רבי יהודה סובר שכל חמץ שעבר עליו הפסח אסור, אפילו היה החמץ אצל הנכרי בזמן הפסח. דבר זה מובן מאוד לשיטתנו, שהרי נתבאר שרבי יהודה סובר כבית שמאי שהאיסור על חמץ בפסח הוא לא רק על ישראל אלא איסור במציאות, כאשר התורה מצווה נגד הימצאותו של החמץ בכלל בעולם. מובן אם כן, למה לשיטת רבי יהודה גם חמץ שהיה אצל נכרי נחשב כחמץ שעבר עליו הפסח.

לשיטה זו של רבי יהודה יש להוסיף את דבריו המפורסמים של ר' חיים מבריסק בהלכות חמץ ומצה.

במשנה במסכת פסחים מובאת מחלוקת בין ר' יהודה לחכמים:

"רבי יהודה אומר: אין ביעור חמץ אלא שריפה, וחכ"א: אף מפרר וזורה לרוח או מטיל לים" (כא.)

והגר"ח מסביר:

"ונראה דלא דמי המצוה של תשביתו דהשבתתו בכל דבר למצות שריפה, דמצות תשביתו בשארי השבתות הוי עיקר המצוה שלא יהא להבעלים חמץ, משא"כ אם מצותו בשריפה הוי מצוה שחייל בהחפצא של החמץ דחלה בו דין שריפה" (חידושי רבינו חיים הלוי על הרמב"ם, הלכות חו"מ, פ"א ה"ג)

נראה אם כן, שגם כאן מבואר כדברינו – רבי יהודה שסובר כבית שמאי (כמבואר לעיל), רואה את האיסור כחל בחמץ עצמו מבלי קשר לבעלים, ולכן הוא מצריך דווקא שריפה שעוקרת את החמץ

לגמרי מן העולם. חכמים לעומתו סוברים כבית הלל, שהאיסור של התורה הוא על ישראל שלא יהיה להם חמץ. הבעיה של התורה היא לא עם החמץ עצמו אלא עם הגברא של ישראל שיש ברשותו או בבעלותו חמץ. מכיוון שהמצוה חלה לפי בית הלל על הבעלים, כמבואר בדברי ר' חיים, כל דבר שישראל יעשה על מנת להיפטר מחמצו הוא לגיטימי, גם אם החמץ לא מבוער על ידי זה מן העולם.

יתכן, שמסיבה זו קושרת המשנה בדף כא. את מחלוקת ב"ש וב"ה לעניין עד מתי מותר למכור חמץ למחלוקת חכמים ורבי יהודה (שסובר כב"ש) בנוגע לדרך השבתתו.⁶

ו.

ראוי להזכיר לסיכום את מאמרו של נעם לב "הגדרתם של איסורי תורה"⁷. במאמר זה ניתן בסיס רעיוני להבדל בין איסורי תורה כאיסורי גברא לאיסורי חפצא. האבטיפוס של "איש ההלכה" הוא הרואה באיסורי תורה איסורי גברא ומשום כך הוא גם סובר ש"הפה שאסר" עליו הוא הפה שהתיר. לכן, במקרה של היתרים "מפוקפקים" שהתקבלו להלכה אין לחשוש ואין טעם להחמיר. ראייה זו גוררת להקלה – תכונה המזוהה עם בית הלל כידוע.

"איש הפנימיות" לעומת זאת, הוא "צעד אחד הלאה" כלשון המחבר. "איש הפנימיות מתבונן על הצו האלוקי כפועל יוצא של 'מהות פנימית' הקיימת בעולם". אותה מהות פנימית, "אינה משתנה גם אם היא מסופקת מן הבחינה המשפטית. על כן, במידה שהאדם אכל חתיכה מסופקת ו'טעה בהימור' מובן שייאלץ לשאת בתוצאות הימור". גישה זו, נוטה כמובן להחמרה – תכונה המזוהה עם בית שמאי.

במהלך המאמר ניסינו להציע, שבית שמאי ובית הלל נחלקו בשאלה האם איסורי התורה נוגעים רק ל"גברא" המצווה או חלים על כל המציאות. מחלוקת זו גררה כמה נפקא מינות בכמה סוגיות שונות. ואולם, לפי הניתוח של השורש הרעיוני של המחלוקת נראה שניתן להצביע על נפקא מינה גדולה עוד יותר – רוב מחלוקות בית שמאי ובית הלל קשורות לנקודה זו. גם ההרחקות של בית שמאי, וגם ההרחבה שהם עושים לגדרים ההלכתיים (לעומת הצמצום היחסי של בית הלל) נובעות מכך שהם רואים את הצו האלוקי כחל על המציאות ולא נוגעות רק למקיים המצווה.

⁶ הערה: מהגמרא במסכת עבודה זרה (טו:): עולה לכאורה סתירה או לפחות סייג לדברינו. אולם, לאחר עיון רואים כי הדיון בגמרא שם הוא על דין 'לפי עיור' ואין זה קשור לענייננו. וכן כתב מפורש בר"ש בפירושו למשנה בשביעית פ"ה מ"ח.

⁷ גיליון 1258, פרשת ויקרא.

⁵ גם בגמרא במסכת פסחים כא: מופיע חלק זה, אלא ששם הגרסא שונה: "רבי יהודה בן בתירא אומר: כותח וכל מיני כותח". הגרסא ברש"י על פסחים היא כמו הגרסא בשבת.

